

KAJ SO SLOVENCİ V 19. STOLETJU VEDELI O FURLANIH IN KAKO SO FURLANE SPOZNAVALI?¹

BRANKO MARUŠIČ
branko.marusic@guest.arnes.si

Izvleček: 19. stoletje, stoletje narodov, je pri Slovencih ob izkušnjah tisočletnega sobivanja zbudilo novo in spremenjeno obliko zanimanja za njih zahodne sosede – Furlane. K temu interesu je pripomoglo tudi sočasno iskanje in utrjevanje slovenske istovetnosti/identitete. Furlanija je kot ozemlje s pojasnjevanjem predvsem kulturnih značilnosti njenega prebivalstva dobivala podobo skupnosti, ki jo je bilo treba obravnavati in razumevati ločeno od Italijanov. Poznavanje furlanskega sveta je vsebovalo antropološke, jezikovne in kulturne vidike v najbolj širokem pomenu te besede. Zanimanje za Furlane je bilo tudi tesno povezano s poznavanjem razmer pri »furlanskih Slovencih« (Beneška Slovenija/Slavia italiana). Jezikovna in etnična pestrost ter zapletenost furlanskega prostora je prinašala tudi mnoge napačne razlage in nenatančna identitetna opredeljevanja. Od Štefana Kociančiča, ki je okoli leta 1850 prvi obširneje pisal o Furlanah, se je zvrstilo več slovenskih avtorjev s publicističnimi in strokovnimi besedili.

Ključne besede: Furlanija, Slovenci, identiteta, Beneška Slovenija

CE SAVEVINO INTAL SECUL XIX I SLOVENS DAI FURLANS E CEMÛT FASEVINO PAR COGNOSSIJU?

Struc: Il secul XIX, il secul des nazions, al stiçà jenfri i Slovens, biel che a convivevin za passe mil agnis parie cui Furlans, un interes gnûf e di une gnove cualitât pai siei vicins occidentâi. Inta chel timp i Slovens a studiavin e a infuartivin la lôr identitât e chel fat al contribuì a fâ nassi chel interes. Biel che intal Friûl si sclarivin i caratars (massime chei culturâi) dai siei abitants, la regjon e cjavave sù l'aspiet di une comunitât di tratâle e di capîle disseparate dai Talians. Il studi dal mont furlan al cjavave dentri elements di antropologjie, di linguistiche e di ricercje su la culture inte acezion plui slargjade che si pues. L'interes pai Furlans al jere peât a strent cul studi su la condizion dai "Slovens furlans" inta la Sclavanie. La varietât di lenghis e di popui intal teritori furlan cu la sô complessitât e menà dongje ancje interpretazions faladis e inesatecis intes classificazions etnichis. Daûr di Štefan Kociančič, chel prin che dal 1850 al scrivè plui a larc sui Furlans, si intassarin plusôrs autôrs slovens che a publicarin tescj di publicistiche o ancje scientifiche.

Peraulis clâfs: Friûl, Slovens, identitât, Sclavanie

¹ Referat na študijskem srečanju Furlani in Slovenci – srečanje med dvema skupnostima (Gorica, 26. 2. 2015), ki sta ga organizirala SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut in Societât Filologjiche Furlane (v sodelovanju z ZRC SAZU-jem).

Furlansko-slovenski odnosi predstavljajo obsežen tematski sklop z več kot tisočletno zgodovino, če seveda sledimo ugotovitvam jezikoslovcev in zgodovinarjev, da sta furlanski kot slovenski jezik, simbola identitete obeh skupnosti, sočasno nastajala in se razvijala, in če pri tem sledimo razlagi, da sta Furlan oziroma Furlanka, tisti osebi, ki govorita furlanščino, in nista osebi, ki bi bili zgolj prebivalki zemljepisnega in upravnopolitičnega ozemlja, imenovanega Furlanija, tudi v pomenski povezavi z Julijsko krajino. Prav ta posebnost oziroma značilnost spremlja tudi to razpravo.

Povsem jasno je, da so Slovenci na mejnih ozemljih Furlane poznali že pred tem. Gotovo pa so medsebojne stike, zlasti na mejah, imeli tudi predniki Furlanov in Slovencev oziroma Slovanov. Vse te stike, sožitje, sodelovanje in tudi medsebojne nesporazume so pogojevale državnoupravne in cerkvenoupravne meje, družbenopolitični sistemi, preživetvene potrebe in mnogo drugega, kar je spremljalo življenje posameznika in družbe nekoč in kar ga spremlja tudi danes.

V tem prikazu smo se omejili na 19. stoletje, ker sodimo, da je čas po francoski revoluciji, podkrepjen z nazori razsvetljenstva in kulturnega obdobja romantike, obudil nacionalno idejo in postavil na nove civilizacijske stike med evropskimi narodi in jezikovnimi skupnostmi. S tem pa nikakor ni mogoče trditi, da v prvem furlansko-slovenskem tisočletju ni bilo pomembnih medsebojnih vplivov, ki so se kazali v zelo široko razvejanem pojmovanju gospodarstva (trgovina, promet, obrt) ali pa v kulturi, pri čemer je treba poudariti cerkveno dejavnost, umetnost, jezikoslovje, folkloro in drugo, o čemer obstaja že veliko literature v italijanščini, slovenščini in nemščini. Slovenci so se, stalno ali občasno, selili, tudi na zahod preko slovansko-romanske jezikovne meje, Furlani pa so se iz mejnega območja naseljevali ali prihajali v notranjost Slovenije. To trditev posredno potrjuje na primer podatek, da je leta 2014 v slovenski državi uporabljalo priimek Furlan 1648 prebivalcev ali pa, da je na Vipavskem zaselek Furlani (Brje), Furlanišče pa je manjši zaselek v Brdih (Krasno). Da ne navajamo drugih primerov, zlasti iz besedišča (na primer *furlanka* je pri Slovencih tudi tip/vrsta sekire; Pleteršnik,

SSKJ). Vendar je le še vredno dodati, da sta bila na primer v 16. stoletju domnevno povezana utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika Primož Trubar in videmski heretik Narcisso Pramber,² da je *Zgodovino Norika in Furlanije* v rokopisu zapustil kronist slovenskega rodu iz 17. stoletja Martin Bavčer iz Sela na Vipavskem. In še, da je bil leta 1607 pri videmskem tiskarju Natoliniju natiskan *Vocabolario Italiano e Schiavo* – pripravil ga je *Gregorio Alasia da Sommaripa* – in da so bila prva besedila v slovenskem jeziku objavljena v Gorici leta 1779 v pesniškem almanahu *Raccolta di composizioni e di poesie*, v zbirki, ki vsebuje tudi pesmi v furlanščini.³

Do začetka 19. stoletja so Furlani ustvarili že veliko literarno in domoznansko dediščino, glede slednje je treba posebej opozoriti na knjigo Neve Makuc *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški* (Ljubljana 2011). Vstopanje Furlanov v novo 19. stoletje je imelo drugačne vzvode kot pri Slovencih. Slovenci so tedaj sodili – kot sodijo tudi sedaj – med tiste manjše jezikovne skupnosti, ki so še iskale svojo istovetnost/identiteto. To iskanje pa je temeljilo v prvi vrsti na določanju in zamejevanju zemljepisnega prostora, kjer so živeli in kjer so si želeli ustvariti lastno in po možnosti tudi avtonomno družbeno življenje. Zato se je njih iskanje preusmerilo na raziskovanje domoznanstva in zgodovine. Slovenci so želeli spoznavati tudi sosede Furlane oziroma Italijane, še zlasti zato, ker so imeli ti zaradi zgodovinskega razvoja v svoj etnični in jezikovni prostor vključene tako imenovane »furlanske Slovence«, se pravi Slovence med rekama Idrija/Judrio in Ter/Torre ter v dolini Rezije. Prav ti so bili v prvi vrsti vredni pozornosti Slovencev, toda vsako razpravljanje o Beneških Slovencih ni moglo tedaj in tudi danes ne zaobiti Furlanov.

Osnovni vir, na katerem sloni ta pregled, je bil slovenski periodični tisk, zlasti časopisje. Ker se je to na Slovenskem pojavilo v štiridesetih letih 19. stoletja, je pregled časovno omejen, toda za uveljavljanje nacionalne ideje, otroka predvsem

² Francka Premk, *Po sledih še malo znanega Trubarja*. Vir: Hs.zrc-sazu/Portals/0/sp/hs_7_n/10 Premk_HS7.pdf.

³ Branko Marušič, *La stampa periodica italiana e gli sloveni nella contea di Gorizia (1774–1850)*. V: *Ricerche slavistiche* (Roma), NS, 12 (58), 2014, str. 516.

19. stoletja, je bilo prelomno leto 1848, ko so že bili na voljo časopisni viri. Prav malo pa je takih virov, kot so osebni spomini, korespondenca ali književna dela, kar bi lahko dopolnilo podobo osebnih srečanj med Furlani/Italijani in Slovenci na vseh ravneh življenja družbe.

Spočetka je bilo v uporabljenih časopisnih virih kar nekaj identifikacijskih problemov, zlasti posploševanj. Na prvem mestu nedosledno razlikovanje med pojmi Italijan, Furlan ali Lah in njihovo izenačevanje. In tu se že postavljali novi problemi kot: kaj je ozemlje Furlanije, je prostor, kjer žive furlanščino govoreči, ali je prostor, kjer žive tudi drugi narodi in jezikovne skupnosti (Italijani, Nemci, Slovenci in drugi), so Furlani narod ali samo jezikovna skupnost? Da pa gre v Furlaniji za dve jezikovni skupnosti romanskega govornega področja, ob seveda predvsem nemški in slovenski navzočnosti, je bilo Slovincem jasno že mnogo pred tem (za primer je svetolucijski rojak Anton Muznik leta 1781 v domoznanski knjigi *Clima Goritiense*⁴). Toda to značilnost so poznali tudi mnogi drugi poznavalci in opisovalci razmer v Furlaniji in sosednih deželah.

V duhu časa so na furlanski jezikovni prostor že od začetka 19. stoletja prihajali slovanski jezikoslovci (J. Dobrovsky, P. J. Šafarík, I. I. Sreznjevskij). Zanimala jih je Rezija, o kateri je pri Slovincih prvi pisal leta 1816 Jernej Kopitar s člankom *Die Slaven in Thale Resia* v dunajski reviji *Erneuerte vaterländische Blätter*. Kasneje je v to dolino potoval pesnik in glasnik ilirizma Stan-ko Vraz, ki je o svojem obisku pisal v zagrebškem časniku *Danica ilirska* (1841). Korošec Matija Majar se je med Slovence na Goriškem, v Benečiji in Tržaškem odpravil 15. septembra 1843 s Sv. Višarj; takrat je bil že stolni kaplan v Celovcu. V opisu svojega potovanja, ki je izšlo leta 1847 v hrvaščini v zagrebški reviji *Kolo*, je med drugim ugotavljal, da je na poti iz Špetra v Čedad šele pred čedadskimi mestnimi vrati zaslišal prve italijanske glasove. Od Čedada je šel proti zahodu, da bi našel še kak ostanek slovenske prisotnosti. Njegov trud je bil zaman, zato je po dveh urah hoje iz Čedada proti zahodu obrnil smer potovanja in

se napolil v Brda. Preden pa je pričel opisovati ta predel, je še razložil, da Slovenci na Koroškem in Kranjskem imenujejo kot Vlaha vsakega Italijana. Slovenci na Goriškem in v Benečiji pa poznajo z imenom Vlah samo Furlane, ostale južne Italijane pa imenujejo z njihovim pravim imenom. Pri tem je v opombi razložil značilnosti furlanščine, ki da je podobna govorom na severu Italije. Če pa vsebuje furlanščina kako slovensko besedo, je to posledica preteklosti in okolja, saj so Furlani najbližji sosed Slovencev in so z njimi tudi v vsakodnevnih stikih.⁵

Leta 1849 pa je o »furlanskih Slovincih« prvič obširno pisal slovenski tisk, s člankom v časniku *Slovenija*, napisal ga je bogoslovec centralnega semenišča v Gorici Ivan Obala, rojak iz Gorenjega Marsina/Mersino Alto. Pri pisanju mu je pomagal Peter Podreka. Obala je potožil je, da »benečanski Slavjani«, obiskujejo »laške« osnovne šole, da je uradništvo italijansko, in obžaloval razmere, v katerih se ti Slovenci nahajajo.

Domala vsi dopisi iz Beneške Slovenije, ki se poslej pojavljajo v slovenskem tisku, tožijo nad italianizacijo. To je bil že čas, ko je tudi Furlanijo zajel val idej in dejanj italijanskega zedinjenja/risorgimenta, kar je bilo dejstvo, ki je postavljalo v novo luč furlansko-slovenska razmerja in vplivalo tudi način slovenskega poznavanja in razlage furlanskih razmer. V njih odseva narodnostno in politično prebujanje Slovencev ter avstrijski patriotizem. Pri tem je bila takrat pozornost Slovencev namenjena predvsem goriškemu delu furlanskega sveta, tudi in predvsem zaradi možnosti, da bi tudi kompaktno naseljeni Slovani ob severovzhodnih obalah Jadrana postali del združene Italije. Dogodki v revolucionarnem letu 1848 so s svojimi zahtevami in programi ter predlogi za spremembe tudi na Goriškem postavili slovensko-romanska razmerja v upravopolitične in družbenoekonomske okvire.

Še vedno pa prihaja tedaj v slovensko javnost kaka nejasnost o Furlaniji in Furlanah, kot je na primer podatek v časniku *Novice* leta 1854: »*Labe' imenujemo mi Furlane, in razloček delamo med Labi in Talijani, ki se šele za Vidmom*

⁴ »*Civitas incolae triplici sermone loquuntur sclavonico, germanico et furlano, qui ex Italico et Gallico idiomate compositus esse videtur ...*«, str. 4.

⁵ Branko Marušič, Potovanje Matije Majarja po Beneški Sloveniji leta 1843. V: *Trinkov koledar* 2011. Čedad, KD Ivan Trinko, 2010, str. 91–93.

začnejo, oni[Furlani] pa [žive] berž onkrnj Soče od slovenskih Berd proti morju.«⁶ Take nejasnosti se kažejo tudi v navajanju goriške dežele in njenega glavnega mesta Gorice. Koledar goriške kmetijske družbe za leto 1849 v statistiki prebivalstva pod skupnim imenom Furlani združuje⁷ skupaj Furlane in Italijane ter ljudi, ki žive pri Tržiču/Monfalcone in govore »veneto« (bizjaki). Kasneje so se navajali statistični podatki ločeno ali pa so Furlane združili z Italijani v rubriko Italijani. Tako ena od državnih statistik iz leta 1852 loči v državi Italijane, Furlane in Ladince.⁸ Tudi avstrijska državna štetja (od 1880 dalje) Furlanov niso priznavala kot narod s posebnim jezikom.

Leta 1850 je tržaški slovenski list *Jadranski Slavjan*⁹ v duhu časa, vendar že po dogodkih leta 1848, kritično opozoril na narodnostne razmere v Gorici in ugotavljal, da v mestu prevladuje italijanski oziroma furlanski element, ter izpovedal željo, da tudi Slovenci v mestu, do katerega imajo zgodovinske pravice, odigrajo svojo vlogo. Anonimni pisec članka opozarja na pojav italijanske nacionalne ideje in s tem povezuje zahtevo Italijanov, da postane italijanščina učni jezik na gimnaziji v Gorici. Slovenci so take želje utemeljevali glede na to, da so bili v deželi večinsko prebivalstvo. Aprila leta 1861 je Slovenec duhovnik Josip Furlani, rojak iz Dornberka – opozarjam na priimek – obelodanil predlog, da bi se na Goriškem oba deželna jezika v normalkah in na nižji gimnaziji uvedla kot učna, v višji gimnaziji pa kot predmet, ob nemščini kot učnem jeziku. Če bi se slovenski in italijanski učenci naučili obeh deželnih jezikov, bi se, po Furlanijevem predlogu, medsebojno bolj spoštovali in tako izšolani učenec bi imel večje možnosti zaposlitve.¹⁰ V polemичnem odgovoru, katerega avtor se je skrnil za psevdonim, je bilo navedeno, da tak načrt ne bi ugajal »našim Furlanom«,¹¹ ker da imajo tako Italijani kot Slovenci pravico, da je v višji gimnaziji materni jezik

učni jezik in še, da se slovenska mladež laže nauči italijanskega jezika kot furlanska slovenskega. V podkrepitev svojih besed je, kot vzorec za slabo naučeno slovenščino navedel primer z goriške tržnice, ko furlanska služkinja kupuje pri slovenskem kmetu repo in ker nič ne kupi, se vrne praznih rok ter razloži svojim gospodarjem: »je rekla, da jema štiri sto repa, ma mu nusa za uon.« (Pravi, da ima štiri sto rep, a jih rabi zase). Polemiko je nadaljeval Josip Tonkli,¹² takrat študent prava na Dunaju in kasnejši vodilni slovenski politik na Goriškem. Menil je, da Italijani ne bi smeli imeti težav pri učenju slovenskega jezika in pri tem napisal, kot nekakšno uvodno poglavje v slovnico furlanskega jezika, pravila o izgovorjavi črk in furlanskih besed ter menil, »da kar se izgovarjanja tiče, slovenski jezik ne bo napravil Lahom in Furlanom nobenih težav«. Omenil je razmere v Gorici in se vpraševal, kako se tamkajšnji Furlani učijo slovenskega jezika in kako ga poznajo: »V Gorici več ali manj, bolj slabše govorijo slovenski jezik: gospodinje, ki same kupujejo sočivje ali zelenjad in sadje na tergu od okoli mesta prebivajočih Slovenk, – vsi rokodelci in kerčmarji, in štacunarji, ki se tudi nekako v kupčijah s Slovenci pečajo. – celó oni Furlani, ki iz Furlanije vozijo turšico v Gorico na terg in jo prodajajo večidel našim goriškim slovenskim gorjancom, – da, še tudi posestniki v Gorici, ki imajo svoje posestva na Slovenskem, in ktere jim slovenski kmetje obdelujejo, tudi ti kramljajo slovensko. Kdo tedaj, bodo me bravci vprašali, ne govori slovensko v Gorici? To mi je težko odgovoriti. Bodo pa mi nasprotniki rekli. Res je, da vsi uni ljudje v Gorici govorijo slovenski, al tako, da Slovenca ušesa bolijo! Te gospode vprašam pa, kako govorijo naši Slovenci in Slovenke okoli Gorice furlanščino, ktere so se naučili, le na goriškem tergu pri prodajanji in vkupovanji? Odgovorim jim, da jo kramljajo ravno tako, kakor Goričani našo slovenščino!«

»Tako bi se dalo o tej jezikoslovni zadevi še veliko pisati, al ker mi ni namen pisati primerljivo slovnico laškega in slovenskega jezika, naj bo toliko zadosti, da spoznamo, da slovenski in laški jezik imata velike enakosti med seboj, in da v tej reči se ne more meriti z laškim jezikom noben drugi neronanski jezik, kakor naš. Pri taki enakosti sloven-

⁶ *Novice*, 15. 2. 1854, št. 13, str. 50.

⁷ *Calendario per l'anno comune 1849*. Gorizia, Societá agraria, str. 64.

⁸ *Novice*, 12. 6. 1852, št. 47, str. 187.

⁹ Branko Marušič, *Opis Gorice iz leta 1850 v slovenskem jeziku*. Koledar 2004, Gorica, GMD, 2003, str. 67–70.

¹⁰ *Novice*, 17. 4. 1861, št. 16, str. 131.

¹¹ *Novice*, 15. 5. 1861, št. 20, str. 158.

¹² *Novice*, 12. 6. 1861, št. 24, str. 191; 26. 6. 1861, št. 26, str. 206–208.

skega in laškega jezika v izgovarjanju, v sklanjbi in pregibu, v besedoredu in v osnovi govora sploh, ni dvomiti, da kakor se Slovenec prav in gladko nauči laškega jezika, da se bode tudi Lah naučil ravno tako lično v slovenskem jeziku govoriti in pisariti, ako ga bo le volja prava; brez truda in terdne volje pa nič ne opravi ne Lah ne Slovenec! Naj bi se slovenskemu jeziku djavno spoznale enake pravice kakor laškemu ali nemškemu, postale bodo tudi okoliščine v Gorici našemu jeziku ugodnejše; slovenski sin se ne bo več sramoval svojega maternega jezika; slovenske družine v Gorici bodo slovensko govorile, in te se bodo tudi pomnožile, ker pri vseh uradnijah v Gorici nekteri uradniki bodo Slovenci; slovenski jezik se bo tudi rabil v družbah omikanih ljudi; da se bo pa pri takih priložnostih tudi voljni Furlanček naučil našega jezika, kdo bo to dvomil?»

Nekateri mlajši Italijani in Furlani so se iz lastnega nagiba naučili slovenskega jezika, ker bi morebiti kot duhovniki dobili ugodnejše službe v slovenskih krajih. Nekateri duhovniki, rojeni Furlani, pa so se slovenščine naučili med službovanjem v slovenskih župnijah.

Za ilustracijo pravkar povedanega se poslužimo spominov kateheta Andreja Marušiča, ki se je kot sedemdesetletnik leta 1898 spominjal dogodka, ko je obiskoval trirazredno mestno šolo v goriški Coceviji (predel za zahodnem delu grajskega griča). Šola je veljala za nemško, furlanščina pa je bila pomožni jezik. Ko je učenec Marušič edini odgovoril na učiteljevo vprašanje, je ta ostale šolarje pokaral: "Viodežo, voaltriš muš, voaltriš šežo Furlanš, e no šavežo; luj e šklaf, e ša!" (Vidite, vi ste osli, ste Furlani in ne znate, on je pa Slovenec in ve.)

O furlanskem jeziku je v začetku petdesetih let 19. stoletja na kratko pisal Franc Blažič, bogoslovec v Gorici. Pod vodstvom Štefana Kociančiča, semeniškega profesorja, je napisal kratko zgodovino goriške nadškofije. Furlanščino, ki vsebuje besede italijanskega, nemškega, francoskega, slovenskega in drugih jezikov, je predstavil z molitvijo *Oče naš* (Pari neštri, ke šes in cil) v furlanščini in jo objavil v pravopisni ter fonetični obliki. Blažič je še omenil, da furlanščino govore še največ v Gradišču ob Soči in v okolišu tega mesta,¹³ kar seveda ni bilo zelo natančno.

¹³ Franc Blažič, *Kratka povestnica goriške nadškofije*. Celov-

V vsa ta nekoliko kratka in mestoma ne povsem točna poročila o Furlanih in o Furlaniji je z objavami treh člankov, ki pa niso posvečeni izključno Furlanom, med letoma 1852 in 1855, posegel že omenjeni Štefan Kociančič, kot sodelavec zagrebške znanstvene revije *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*.¹⁴ Z njegovimi objavami so za Furlane izvedeli tudi na Hrvaškem, Slovenci pa so Kociančičeve prispevke prebirali tudi v ponatisih, ki jih je objavil slovenski tisk (*Slovenska bčela* 1853, *Prijatelj* 1855). O Kociančiču in njegovem poznavanju predvsem goriške Furlanije sem poročal leta 1969 na kongresu, ki ga je furlansko filološko društvo (Società Filologica Friulana) priredila v počastitev svoje petdesetletnice; referat je bil objavljen v aktih tega kongresa.¹⁵ Kociančič se je pokazal kot zelo dobro informirani poznavalec Furlanov in goriškega domoznanstva in je problematiko prikazal na topografski način. Furlaniji in Furlanom je posvečeno poglavje *Laško ali Furlanija* v članku z naslovom *Zgodovinske drobtнице po Goriškem nabrane v letu 1853*. Pri opisu se je Kociančič, kot že povedano, osredotočil na vzhodne predele Furlanije. Pregledal je preteklost Furlanov in Furlanije, prikazal je socialne in gospodarske razmere (kolonat), opisal šege in navade, omenil književno ustvarjanje in v prikazu jezika omenil sorodnost furlanščine z vlaškimi oziroma romunskim jezikom. Omenil je razliko z govorom Bizjakov. Poudaril je zvestobo Avstriji, »naših« Furlanov, za razliko od nekdanjih beneških Furlanov, se pravi tistih, ki so bili do leta 1797 podaniki beneške države.

Pri opisovanju Brd se je k Furlanom znova vrnil in pri tem opravil nekakšno psihološkoantropološko primerjavo med Furlanom in sloven-

vec, MD, 185, str. 57.

¹⁴ Odgovor na nékoja pitanja načelnikova od Stépana Kociančiča. V: *Arhiv ...*, 2/1852, str. 404–406; *Zgodovinske drobtнице po Goriškem* pobrane v letu 1853. V: *Arhiv ...*, 3/1854. Str. 173–222 in 230–238; Odgovori na vprašanja društva na jugoslavensko povesrtnico. V: *Arhiv...*, 3/1854, str. 259–309.

¹⁵ Branko Marušič, *Il Friuli Goriziano nelle opere di Stefan Kociančič*. V: *Atti del congresso internazionale di linguistica e tradiziunoni popolari*, Gorizia–Udine–Tolmezzo, SFF, 1969, str. 171–179. Slovenska objava v: Branko Marušič, *Primorski čas pretekli*, Koper, Lipa, 1985, str. 266–279.

skim Bricem. Ugotovil je mnogo razlik in tako je bila njegova sodba o Furlanu neprizanesljiva, z naglaševanjem na primer Furlanove nepotrpežljivosti, vročekrvnosti in manjše odkritosrčnosti, ki jo sicer ima Slovenec. Kociančič daje prednost Slovincu. Da pa bi te sodbe omilil, je zapisal: »Omeniti pa moramo, da se ne more popolnoma določiti tukaj vse, v čemer se ločita Lah in Slovenec, ker ta dva naroda tu vkup prebivata, se mnogokrat med sabo v zakonu vežeta, in torej se razloček med obema vedno bolj zgloblja.«

Posebej je vredno opozoriti na Kociančičevo ugotovitev, da se Furlani težje od Slovencev nauče tujega jezika, da Slovenci iz okolice Gorice dobro govore furlansko, med Furlani pa le redko kdo pozna slovenski jezik. Ta Kociančičeva ugotovitev pa je bila ena temeljnih za razumevanje narodnostnih razmer na Goriškem oziroma na ozemlju, kjer sta se srečevali romanska in slovanska jezikovna skupnost.

Slovenci so s Kociančičem prispevkom prejeli dovolj informacij, da so spoznavali njih zahodne sosedje. Poleg Slovencev so take podatke prispevali Furlani sami oziroma Italijani ter ob koncu stoletja dalje tudi Beneški Slovenci oz. pisci, ki so iz teh krajev izviral. Nekateri izmed njih so dajali povratne informacije, se pravi, da so Furlane seznanjali s Slovenci (objave Francesca Musonija, jezikoslovca Bruna Guyona). Pomnožilo se je število objav v dnevem pa tudi v strokovnem tisku. Vsega ni mogoče naštet, zato ostajamo pri izboru.

V koledarju *Lunari di Gurizza* za leto 1858 je Giovanni Filli objavil povzetke iz v goriški furlanščini napisanega sodobnega anonimnega spisa o tolminskem kmečkem uporu leta 1713; objavljeni so bili z naslovom *Il tumult dei Tolmino* nel 1713. V poslovenjeni in nekoliko dopolnjeni obliki je spis izšel v goriškem tedniku *Domovina* (1867). V tem časniku je učitelj na goriški realki Francesco Gatti leta 1867 objavil članek o zgodovini in geografiji Furlanije.¹⁶ Publicist France Zakrajšek, prav tako učitelj na goriški realki, je v

furlanski jezik prevedel Prešernov sonet *Življenje ječa ...* (1877).¹⁷ Iz furlanščine pa je furlanske pesnike (Carlo Faveti, Gian Battista Gallerio, Pietro Zorutti,) v začetku 20. stoletja ponesrečeno prevajal Blazij Bevč. Že omenjeni Andrej Marušič je tudi napisal in objavil sonet v počastitev novega goriškega nadškofa Alojzija Zorna tudi v furlanščini.¹⁸

S številnimi razpravami je v furlansko zgodovino posegel tudi Simon Rutar, na primer s prikazom slovenskih naselbin na Furlanskem,¹⁹ v prevodu Ivana Trinka je izšel kot brošura *Delle colonie slovene nel Friuli* (Videm 1887). Francesco Musoni je želel v italijanščino prevesti Rutarjevo razpravo o pomembnosti Pavla Diakona za zgodovino Slovencev. Furlanske arhive so v drugi polovici 19. stoletja začeli obiskovati slovenski zgodovinarji. Mladega docenta univerze v švicarskem Fribourgu Vladimirja Levca in Pier Silveria Leichta je družilo zanimanje za zgodovino furlanskega parlamenta.²⁰ O furlanščini in njenih povezavah s slovenščino je razpravljal jezikoslovec Karel Štrekelj. Med letoma 1892 in 1896 je v Gorici izhajal časnik *Il Rinnovamento*, ki je italijansko javnost seznanjal z razmerami v slovenskem in slovanskem svetu.

Ob veliki noči leta 1874 je Červinjan in Oglej obiskal v družbi prijatelja študent klasičnih jezikov in sodelavec lista *Soča* Štefan Širok in napisal reportažo *Na Furlanskem*,²¹ v kateri je popisal pot in se zlasti zaustavil pri oglejski baziliki. Pohvalil je gostoljubnost gostitelja v Červinjanu (morda družina Lovisoni, iz katere je bila Elisa, soproga urednika in politika Viktorja Dolenca) in prispeval kar nekaj vtisov o Furlanah. Vtisi so mestoma podobni tistemu, kar je opazal že Štefan Kociančič. Omenil je kolonski sistem, katerega »pogoji so krvavi«. Kmetu kolonu niso prizanašali, kar se je zlasti pokazalo tudi v »duševnem obziru«,

¹⁷ Preširen v furlanščini. V: *Ljubljanski zvon*, 2/1882, št. 2, str. 769.

¹⁸ *Novice*, 17. 10. 1883, št. 42, str. 338; *Sot la nape*, 38/1886, št. 3–4, str. 41–44.

¹⁹ Slovenske naselbine na Furlanskem. V: *Ljubljanski zvon*, 3/1883, str. 53–60, 122–128, 188–193.

²⁰ Branko Marušič, *Sosed o sosedu. Prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja*. Trst, ZTT-EST, 2012, str. 97–109.

²¹ *Soča*, 16., 23. in 30.4. 1874, št. 11–18.

¹⁶ Friulsko (Zemljepisno-zgodovinska črtica). V: *Domovina*, 12. 3. 1867, št. 10, str. 42; 29. 3. 1867, št. 13. Isti avtor je objavil tudi članek o »križarski vojski« proti Kobaridcem leta 1331 (*Domovina*, 26. 4. 1867, št. 17, str. 69–70).

zlasti v odnosu do izobraževanja, saj je celo šolski nadzornik v nekem furlanskem kraju vodji tržaške vlade/namestništva grofu Stadionu pred letom 1850 izjavil: »Kaj potrebujemo neki ljudskih šol; kar je kmečkih otrok naj ostanejo pri motiki in lopati, kar je premožnejših gosposkih, naj gredo v mesto, tm naj se šolajo; tukaj na deželi nemamo potrebe nikakoršnih šol.«²² Stadion, ki je veliko storil za razvoj osnovnega šolstva, naj bi nadzornika odslovil. Furlanski kmet (colono) naj bi bil prav zaradi razmer, v katerih živi, (»neusmiljene nečloveška odvinost«), pokvarjen. Širok je pri tem še prerokoval, da bo »to žalostno, duševno in telesno stanje furlanskega kmeta povzročilo velikansko socialno uprašanje v naši deželi. Bog daj, da pri tem le krvavih nasledkov ne bilo.« Opazoval je tudi ponašanje Furlanov, kar se mu je ponudilo pri maši v oglejski baziliki. Ugotavljal je, da so Furlani pobožnejši od Slovencev, kar si je razlagal z »bolje ko je ljudstvo nezavedno, boljše ko je ljudstvo odvisno; tem prej pričakuje pomoči od drugod, in s tem višje veljavo prepisuje ostankom starih svetnikov«. Po volji mu je bila tudi noša Furlank; njih obrazi so prijetni in niso taki, »ki vzbujajo poželjivost in poltnost, ampak to so popolnem klasični obrazi, in dozdevalo se mi je, kakor bi videl vsaj nekaj sledu rimskih matron.«²³

Štiri leta za Širokom se je nepodpisani dopisnik javil iz takrat še avstrijskega Bračána (Brazzano). Do Furlanov je bil bolj neobziren in tudi v zgodovinski zmoti. Na večer vseh svetih leta 1878 je odšel na vaško pokopališče na griču Sv. Jurija, odkoder mu je pogled na furlansko »čarobno ravan, katero kinčajo mikavni darovi tukajšnje narave« priklical spomin na čase, ko je tod »rodila slovenska hči slovenske sinove, kjer je slovenskemu očetu zatisnil oči slovenski sin, in kjer so oča in mati učili slovensko molitev otroke svoje; tu v tej krasnej deželi, katera je bila v onem srečnem času še dom majke Slave – tu je zaléga zdaj furlanska, zaléga ljudstva, ki je prazno, brez pomena in koristi v zgodovini, isto i tako sovražno sosedu Slovincu, katerega mora srce boleti pri pogledu na tacega soseda, in ko se njegovej nepomenljivosti in hvale prepisuje, kakor tisočkrat več zaslužnejemu Slovincu.«²⁴ Me-

sec dni zatem se je neznani dopisnik iz Bračana znova oglašil.²⁵ Opisoval družbene razmere v Furlaniji. Začenja kritično z ugotovitvijo, da je Furlanija s svojimi prebivalci meglena podoba vrednih narodov. Navaden Furlan ne pozna pravega blagostanja, prav zaradi kolonata: »Bodi si letina še tako dobra, naj iz njegovih tla leto še toliko privedi, kar bi drugega naroda kmeta osrečilo – Furlan ostane revež, odvisen služabnik košatemu svojemu gospodarju. Kar on v potu svojega obraza stori, ne dela zase; kar on seje, ne gre iz njegove žitnice, niti iz njegove kleti, ne v njegova lastna tla, in kar tla in božje solnce obrodi, ne gre v njegovo shrambo. – Potrebneza za njegovo in življenje njegove družine, dá mu, kot plačilo hlapcu, prevzetni gospodar grof ali kaj enacega, kateri se v svetlih ekvipažah vozi mimo trpečega in trpeče družine v njegovem vrtu in polji. Od tega, ali iz te desetine, katero mu vrže iz mej prstov magnat, mora si kupiti vsega, kar v njegovej zemlji ne zraste, in zlasti oblačiti se. – Zato je prisiljen prodajati množega izmej zemljišnih pridelkov, ter le po tej poti odpreti vrata denarju v bram kjer živi, kateri pa le redko dohaja, posebno, ako je letinja slaba.

Davkov seveda ne trebuje plačevati Furlanu, ker je sluga. Čuditi se nij ravno, videti furlanskega prostaka v slabej, ubožnej obleki in opankami z lesenimi podplati – usnje je drago – iti od doma in domov, ker financijalno stanje njegovo, zidano je v pesek.«

Pisec ugotavlja, da je najbolj običajna Furlanova jed polenta. Koruza mu rodi dvakrat letno, celo leto pa ne okusi mesa. Tak način življenja »ne barva lic rudeče in ne greje mnogo krvi. Od tod prihaja, da je ljud [človek] većinoma prstene lične barve in tudi grozno len za delo. Lepih obrazov vidiš mej moškimi malo. Jedino čudesno je, da se mej nežnim spolom mnogo zares lepotičic zagleda, katerih zalo vrezani obrazni lineamenti in vitka, proporcijonirana životna rast nehote sinu majke Slave k priznanju sili [...] Pri vsej tej mizeriji se čuti pa Furlan prav zadovoljnega s soboj, ker ne čuje in ne vidi boljšega in neizve; le, če čuje katerikrat kje o boljšem stanji kmeta in o večjej prostosti, zapozna se mu v obrazi, da je notranje nezadovoljnost se mu vzbudila; a kljubu temu, da si marsikdo vzame pogum poiskati si kje drugje boljše sreče, pripelje ga

²² Soča, 16. 4. 1874, št. 16,

²³ Soča, 23. 4. 1874, št. 17.

²⁴ Slovenski narod, 7. 11. 1878, št. 256.

²⁵ Slovenski narod, 11. 12. 1878, št. 285.

ravno tisti pot zopet nazaj domov, po katerem je odšel meneč, da fortuni v naročje. (Iz Bosne se uže številno zopet vračajo). Učenosti, ali umetnosti sploh je v Furlanijo pot zazidan; inteligenca spi: šol, katere, akoravno sploh italijanske, moral bi iskati jih z Diogenovo svetilnico. Mej tem pri nas na Slovenskem v cerkvi vse roke peroti imajo, se pride tu le redkokrat na tak sled, priprostelega kmeta tu otrok le malokdaj črke pozna. Društva Furlan ne pozna nikakoršnega, dasi društvo edino dostikrat pripomore za napredek omike o narodu. V poletnih večerih vidiš le fante in dekleta Furlane v mnogih vrstah, držče se za pazduho črez celo cesto sprehajati in peti narodne svoje. Zato pa, ker je Furlanu pravo društveno življenje in višja omika tuja stvar, in nij za višje podvzetje, bodi si v fizičnem ali moralnem obziru – ostane zabiti teppec, kar pa najbolj pokaže, ako izjemno kedaj dobi božje kaplice v glavo. Dasi se namreč tu mnogo vina pridela ga priprosti kmet le v krčmi in za drag denar piti more, iz zgoraj navedenih zrokov.«

Taki vtisi o Furlaniji in Furlanih so ohranjevali pri slovenskih sosedih poseben odnos, pri čemer so Slovenci na Goriškem gradili in utrjevali svojo narodnostno ter državljansko samozavest zlasti na primerjavi slovenskega in furlanskega podeželja. V tem so Slovenci spoznavali svojo veliko prednost: »V Gorici med Lahii ni nikakega kulturnega delovanja – pač pa največ analfabetov v deželi. [...] V Furlaniji je seveda še slabše. Ljudstva je docela neizobraženo, par konterjev[grofov] ga drži v kremplih in dobe se povečini tako nevedni Furlani, da niti svoje narodnosti ne poznajo. 'Jo soj to dešk', reče Furlan, če se ga vpraša po narodnosti.«²⁶

Med vsem tem delovanjem, ki ga je vodila predvsem želja po poznavanju sosedu, pa je imelo sožitje tudi drugačno podobo. Bilo je pogosto tudi polno nemira (časopisne polemike, parlamentarne razprave, cestne manifestacije in drugačne oblike obračunavanj), ki so ga ustvarjala burna soočanja, povezana z uveljavljanjem in uresničevanjem političnih in vseh drugih družbenih programov, ki so bili tako pri Slovencih kot

Furlanij/Italijanij različni in so si nasprotovali. Nesporazumi so temeljili na nepoznavanju in nepriznanju programov za uresničevanje narodne ideje pri Furlanij/Italijanij kot pri Slovencij. Pri tem pomislimo na program zedinjenja Italije (risorgimento) in na program Zedinjene Slovenije. Neskladje se je pokazalo tudi pri razumevanju razmerja med mestom in okolico/zaledjem in obratno med okolico/zaledjem in mestom. Na Goriškem se temu soočanju pridruži tudi navskrižje med hribovitimi in pasivnimi predeli dežele, kjer žive Slovenci, in bolj bogato in zato z davki bolj obremenjeno furlansko ravnino. To razmerje se je najbolj pokazalo v goriškem deželnem zboru, v katerem se že od njegovega delovanja dalje odvijale razprave ki se na slovenski strani skozi desetletja niso spremenile: »Furlanija je majhen, ali jako lep del naše dežele. Če pogledamo na zemljevid Goriško-Gradiščanske, se ta majhen del kar zgubi vidu, ali vendar so skrbi zanj več kakor pa za obširni slovenski del. Vzrok temu tiči pač zopet le v premoči Lahov v našem deželnem zboru.«²⁷ Svoj delež je prispevalo tudi razmišljanje o zgodovinskih in nezgodovinskih jezikovnih in narodnostnih skupnostih in nazadnje, a ne kot zadnje, tudi in predvsem problem jezika, o čemer smo že govorili.

Obojestransko poznavanje furlanščine/italijanščine in slovenščine ali dvojezičnost bi imelo zelo trdno združevalno moč, kar more veljati tudi še danes. Ves preplet teh različnosti in skupnega pa je vendar ustvarjal človeška srečanja, tudi taka, iz katerih so izšli pesnik Alojz Gradnik, slikar Venio Pilon, arhitekt Marko Pozzetto, nadškof Andrej Jordan in drugi.

Slovensko-furlanski/italijanski sožitveni mir in obenem nemir je bil stalnica, ki je zlasti od leta 1848 dalje dobivala politične prizvoke in prvine. Polemične tone so vnašali dogodki, povezani s krajevnimi in mednarodnimi političnimi razmerami. Leta 1858 je pozornost Slovencev zbudila knjiga Prospera Antoninija *Il Friuli orientale* (Milano 1858), ki naj bi s toponimom Vzhodna Furlanija nadomestila uradno ime Goriška ali redkeje rabljeno ime Posočje. Toponomastične razprave so bila pogosta vsebina časopisnih polemik.²⁸ Po-

²⁶ *Učiteljski tovariš*, 23. 3. 1906, št. 13. Sem Nemeč, odgovarja Furlan in pri tem misli na državljanstvo. Tako je tudi mogoče razumeti reklo, Furlani bodo postali nekoč morda Nemci, toda Slovani nikdar (»*Nustris Furlans a sarin forsi un volte Tedescs ma Sclan in eterni mais*«, v svojem članku *Slovinci in Furlani (Slovenec)*, 5. 12. 1917, št. 279) ga je zapisal Josip Balič.

²⁷ *Soča*, 15. 5. 1900, št. 57.

²⁸ Pravicoljub, Italijani in Slovani. V: *Soča*, 25. 1. in 1. 2.

seben problem je bilo razmerje med avstrijskimi («našimi») Furlani in cesarstvom, katerega podaniki so bili. Tako se je tudi leta 1878, ko naj bi Italija dobila nove vzhodne meje, pokazala neenotnost Furlanov, zlasti avstrijskih, do problema zedinjevanja Italije in možnosti, da bi bila celotna Furlanija vanjo vključena in izločena iz avstroogrske skupnosti. Problem je imel svojo življenjsko moč do konca prve svetovne vojne, ko habsburške države ni bilo več, a tlel je še dalje in ni povsem ugasnil ter je nato doživel uresničitev z italijansko ustavo (1948) določeni deželi s posebnim statutom, v Furlaniji- Julijski krajini.

V 19. stoletju so furlansko govoreči svojo identiteto vezali na rabo jezika, vse ostalo, kar je tudi soustvarjalo identiteto neke skupnosti predvsem pa naroda, je imelo italijanski narodnostni značaj. Drugače, bolj enovito, je bilo in je še vedno pri Slovencih. Na anketno vprašanje, kaj pomeni biti Furlan, je septembra 2012 zgodovinar Ferruccio Tassin odgovoril: »*Biti Furlan pomeni zame predvsem poznati jezik in se zavedati svojega okolja (pokrajine, življenjskih ritmov, tradicij, načina prehranjevanja, navad in zgodovine. Seveda pa ne moremo govoriti o neki etnični čistosti, ker ta ne obstaja.*«²⁹

Naj se za konec spomnim na don Guida Magheta. Ko sva ga s Tomažem Pavšičem sredi osemdesetih let preteklega stoletja obiskala v župnišču v Brazzanu, sva ga zmotila pri prebiranju knjige esejev slovenskega pesnika Cirila Zlobca. Knjiga

je bila pisana v slovenskem jeziku. Don Maghet je to zmožel.

Poznavanje Furlanije in Furlanov se je zadnja desetletja pri Slovencih močno povečalo zlasti z objavami družbenopolitične ter s prispevki jezikoslovne (objave Mitje Skubica, Marijana Breclja, Danile Zuljan Kumar), zgodovinske (Peter Štih, Silvester Gabršček), etnološke (Milko Matičetov) in umetnostnozgodovinske vsebine (Emilijan Cevc, Borut Uršič). V njih se Furlanija razpozna neposrednim in posrednim potom, na primer v razpravi Saše Žabjak Scuteri *Furlani na razpotju*,³⁰ v Primoža Sturmana pregledu *Furlanska književnost*,³¹ v objavljenem diplomskem delu Vlaste Križman *Furlanska identiteta* (Nova Gorica 2013) in s svojimi slovenskimi jezikovnimi povezavami zlasti v Mitje Skubica študiji *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji* (Ljubljana 1997). Obsežna zbornika *Dobrodošli v Furlaniji* (Udine/Viden 2003) in *Slovenia. Un vicino da scoprire* (Udine 2003) je ob svojem osemdesetem letnem kongresu v Ljubljani (21. 9. 2003) izdalo Furlansko filološko društvo).

In dovolite mi ni še ta jezikoslovni postscriptum!

Ko me je moja nona kot otroka kaj vprašala in sem ji namesto lepšega *prosim* odgovoril *kaj*, da bi vprašanje ponovila ali ga obrazložila, mi je poučече odvrnila: »*Kaj [cai] je polž po laško/furlansko.*«

1878, št. 4 in 5.

²⁹ Vlasta Križman, *Furlanska identiteta*. Diplomsko delo. Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica 2013, str. 75.

³⁰ *Goriški letnik*, 12–14, 1985–1987, str. 205–227.

³¹ *Sodobnost* 73/2009, str. 537–543.